

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE ȘI PROTEJAREA PATRIMONIULUI CULTURAL ÎN PERIOADA INTERBELICĂ (1918-1940)



Eugenia NASTAS,
master în istorie,
profesoară la IPLT „Spiru Haret”,
mun. Chișinău, Republica Moldova,
eugenia.cric@gmail.com

Summary

The Commission of Historical Monuments of Bessarabia, a dynamic institution, active despite all the difficulties that were in the interwar decades had an essential contribution in protecting the cultural heritage, passing on to future generations the inherited cultural wealth. Created in 1918, it actually began its activity only after the publication of the decree of October 1919, in which the members of the Commission were nominated and its president was named Paul Gore. Gradually becoming the most important cultural institution, overseen by the Commission of Historical Monuments in Bucharest, both with the same goal of protecting heritage, gained the trust of scientists and culture, passionate teachers of our historical past, aware that without heritage a people may lose their cultural identity. It was an institution that worked very well in particular and changed the attitude of civil society.”

Keywords: *Bulletin of the Historical Monuments Commission; Historical Monuments Commission; Ministry of Public Instructions.*

Patrimoniul cultural-istoric care reprezintă totalitatea valorilor și bunurilor culturale și istorice create de oameni este și un izvor deosebit de bogat pentru studierea istoriei, culturii fiecărei identități etnice și entități statale. Or, protecția patrimoniului cultural este o necesitate vitală a oricărui stat.

Ideea protejării patrimoniului cultural a apărut sub diverse forme de realizare încă de la începuturile civilizației umane în funcție de evoluția societății, dar cu greu a căpătat teren. La sfârșitul secolului al XIX-lea, după o dezvoltare lentă, ideea protejării intră în drepturi legitime și în societatea basarabeană. Apar diverse comisii, societăți științifice, iar printre funcțiile lor era și problema ocrotirii patrimoniului.

În perioada interbelică protejarea patrimoniului a cunoscut un salt calitativ. Rezultatele obținute în Basarabia le datorăm activității Comisiunii Monumentelor Istorice, fondate în provincie conform Legii conservării și restaurării monumentelor istorice de la 1919. Pe parcursul activității sale ea a fost susținută și tutelată de Comisiunea Monumentelor Istorice din București.

Activitatea Comisiunii Monumentelor Istorice, care la început era numită Regionala Chișinău, mai târziu Secția din Basarabia, este o temă importantă de interes în istoria și cultura noastră, una puțin cunoscută și aproape deloc cercetată. Rolul acestei instituții a avut o însemnătate mare în cercetarea, restaurarea, conservarea și punerea în valoare a multor monumente istorice, de aceea merită evidențiată contribuția instituției la studierea monumentelor istorice și integrarea lor în circuitul științific și public al întregii țări.

„Ei i s-a încredințat, rostul de a le descoperi și propune spre accept semenilor, lumii științifice autohtone și celei europene. Dar, și rolul de a le restaura pe acele care înfruntase cu urme timpul...”¹.

Comisiunea Monumentelor Istorice secția din Basarabia își începe activitatea în orașul Chișinău la 30 octombrie 1919, sub conducerea lui Paul Gore. La începutul activității sale instituția este numită Regionala Chișinău, mai târziu reintitulată Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia, secția Chișinău.

Trebuie de menționat că ideea protejării patrimoniului cultural a fost instituționalizată în Basarabia încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când sunt create diferite societăți culturale și științifice cu funcția ocrotirii patrimoniului. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor a fost creată în anul 1898 și a activat până în 1944. Cea de-a doua a fost Societatea Istoric-Arheologică Bisericească, creată în 1904, desființată în 1919. În locul ei ia naștere Comisiunea Monumentelor Istorice, Regională din Chișinău. Deci în Basarabia deja exista o intelectualitate interesată de cercetare, păstrare și protejare a patrimoniului local.

În anii interbelici Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia desfășoară o activitate amplă și multilaterală, efectuând zeci de lucrări de restaurare, de consolidare a mănăstirilor și bisericilor vechi. Au fost făcute săpături arheologice și inițiate unele măsuri ce aveau scopul de a opri tra-

¹ Ioan Oprîș. *Comisiunea Monumentelor istorice*. București: Editura Enciclopedică, 1994, p. 5.

ficul de icoane vechi, au fost lansate idei și elaborate concepții științifice referitoare la organizarea muzeelor locale.

Comisiunea a beneficiat de aportul unor mari personalități ale culturii și științei, specialiști competenți, care au manifestat un interes special față de valorile culturale ale neamului, precum Paul Gore, Ștefan Ciobanu, Visarion Puiu, Ștefan Berechet, Nicolae Țâganco, Paul Nicorescu, Iosif Lepși ș.a. Ei au fost cei care pe parcursul activității Comisiunii au apărut dreptul la viață al monumentelor istorice pe teritoriul dintre Nistru și Prut.

Un merit deosebit în activitatea comisiunii l-a avut Paul Gore, om de excepție în viața social-politică dar și cultural-științifică, „cea mai expresivă figură a Basarabiei adevărate, a sufletului ei puțin cunoscut, a firei ei liniștite, cuminte”².

Ștefan Ciobanu menționează că „iubirea de neam și interesul față de trecutul nostru, față de artă s-a transmis de la părinte la fiu”³. Iată de ce toate lucrările și întreaga activitate a sa este îndreptată românismului. A exercitat mai multe activități obștești: „judecător de pace ales, în câteva rânduri, membru în Consiliul Zemstvei la Orhei și Chișinău, președinte în acele consilii, membru în Consiliul Zemstvei guberniale...”⁴, director al Muzeului Zemstvei din Chișinău, președinte al Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia.

Numit prin decret regal la 30 octombrie 1919 primul președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, depune un efort enorm pentru menținerea și valorificarea monumentelor vechi din „acea parte a Moldovei dintre Prut și Nistru”, care abia încerca să-și asigure ofensiva culturală spre asimilarea valorilor culturale ale neamului, înstrăinate în cei peste o sută de ani aflată sub ocupația rușilor. „Monumentele istorice vizibile ale «Basarabiei», care s-au păstrat însă într-adevăr nu sunt numeroase, căci evenimentele ce se petreceau aici n-au contribuit la conservarea lor. Însă aceste monumente sunt mărturia cea mai elocventă și stabilă despre trecutul ei național”⁵.

² Ștefan Ciobanu. *Paul Gore*. În: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice secția Basarabia*. Chișinău: Tipografia Eparhială "Cartea Românească", 1928, p. 5.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gore Paul. *Prefață*. În: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice secția Basarabia*. Chișinău: Glasul Țării, 1924, p. 4.

Prin urmare, în condiții grele, fără mari surse financiare, Regionala în frunte cu P. Gore a reușit să facă lucruri importante. La începutul anului 1920 P. Gore, conducându-se după Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice (publicată în Monitorul Oficial, nr.82 din 29 iulie 1919), a întocmit Proiectul de Regulament al Regionalei Chișinău și l-a trimis la București. CMI București a aprobat Regulamentul și la 5 mai 1920 i-a comunicat lui P. Gore că „Regionala Chișinău va lucra potrivit art.10 din Decretul-lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, începând deocamdată cu inventarierea, studierea și supravegherea monumentelor istorice menționate în art. 2 și 6 din Decretul-lege cu restricțiunea că în ceea ce privește monumentele religioase se vor clasa numai acele biserici și mănăstiri fondate până la 1812, iar după această dată numai monumentele care prezintă un deosebit interes istoric și artistic”⁶.

Potrivit Regulamentului, Comisiunea urma să aibă un Comitet din cinci membri, aprobați de Comisiunea din București și investiți în funcție prin decret regal, un președinte cu dreptul de a convoca ședințele Comitetului o dată pe lună. Principala funcție a președintelui era de a conduce secțiunea pentru a realiza sarcinile de conservare și restaurare a monumentelor istorice impuse de lege. De asemenea, Comisiunea trebuia să aibă un casier, „care să asigure la timp întocmirea proiectului de buget, adunarea actelor justificatoare de cheltuieli și venituri, și întocmirea la timp a rapoartelor financiare”⁷. Secretarul Comisiunii era dator să „supravegheze activitatea Serviciului de secretariat al secțiunii”⁸. Președintele, secretarul și casierul formau Biroul de conducere permanent al Comisiunii Monumentelor Istorice din Basarabia.

În fiecare an era necesar să fie elaborat planul de activitate al Comisiunii, să fie întocmit bugetul, devizul de cheltuieli pe compartimente, toate acestea transmise la București și, după ce Comisiunea de la București aproba, urmau a fi realizate. Cerința dată nu întotdeauna a fost îndeplinită de Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia, fapt ce l-a determinat pe N. Iorga să declare: „Comisiunea de la Chișinău lucrează prea independent”⁹.

⁶ Elena Ploșnița. *Despre un centru de cultură și știință al Basarabiei interbelice*. În: Buletinul Comisiei Naționale a Monumentelor, ansamblurilor și siturilor Istorice, Nr.1-4,1999, p. 132.

⁷ Elena Ploșnița. *Protejarea patrimoniului cultural în Basarabia*. Chișinău: Ed. Cartier, 2003, p. 84.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

Paul Gore a ținut mult la funcția pe care o ocupa, astfel în anul 1921, când trebuia să se transfere la Iași, nu-și imagina abandonarea activității în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice din Basarabia și a funcției de președinte. Acesta adresează o scrisoare președintelui Comisiunii Monumentelor Istorice din București în care solicita: „Vă rog să bineveniți a decide dacă această mutare ar fi nepotrivită cu funcția mea de președinte al Comisiunii, întrucât interesele mele personale mă vor obliga să vin deseori la Chișinău, astfel încât aș putea, cred, îndeplini obligațiile însărcinării mele”¹⁰.

Comisiunea își începe activitatea sa cu inventarierea tuturor bisericilor și mănăstirilor din ținut, ridicate până la 1812 și clasarea lor ca monumente istorice. La 1 decembrie 1920, membrii Comisiunii, întruniți într-o ședință, pun în discuție raportul „Tabloul provizoriu al monumentelor istorice (biserici și mănăstiri), întocmit și prezentat de arhimandritul Visarion Puiu. „Tabloul” a fost aprobat de CMI București și a servit ca instrument de lucru pentru regională.

P. Gore cunoștea bine realitatea din ținut, de aceea făcea apel către populația băștinașă, cerându-i respect și grijă față de monumentele istorice. A scris numeroase demersuri la CMI București, în care menționa valoarea monumentelor istorice, necesitatea întreținerii, refacerii și conservării acestora. Printre primele monumente care au beneficiat de susținerea CMI București de a fi restaurată a fost biserica „Adormirii” din Căușeni, înălțată în secolul XVI. Biserica era considerată drept unul dintre cele mai interesante monumente ale arhitecturii de cult și ale picturii moldovenești, de aceea P. Gore solicită Comisiunii din București să trimită un arhitect și un pictor specialist în restaurarea și renovarea picturilor vechi bisericesti la acea biserică.

În perioada președinției lui P. Gore, pe lângă problemele financiare și lipsa de specialiști competenți, au existat diverse tensionări relaționale cu unele instituții publice. Spre exemplu, la sfârșitul anului 1925, Administrația financiară din Chișinău a învinuit Regionala de fraudă. Acest incident a avut urmări grave pentru P. Gore și pentru membrii Comisiunii din punct de vedere moral, întrucât P. Gore scria Ministrului Cultelor și Artelor: „Țin să spun cu cea mai mare durere sufletească că situația noastră din Basarabia, a câtorva oameni care, pierzând multe iluzii, nu au pierdut dorința de a servi țara și neamul nostru pe terenul cultural și științific, devine

¹⁰ *Ibidem*, p. 82.

din ce în ce mai grea. În fine, am ajuns la o stare când suntem tratați, fiind funcționari superiori ai statului, neprimind leafă și îndeplinind toate cerințele legii, ca niște delapidatori de bani ai statului. Nu știu dacă vom putea răbda această situație neobișnuită pentru noi și neaccesibilă nici pentru demnitatea noastră, nici pentru trecutul nostru”¹¹.

„Perioada Gore” a durat până în anul 1927, anul decesului său. În accepția lui I. Colesnic, președintele instituției „a căzut ca un cavaler veritabil pe câmpul de luptă, la o ședință a Comisiunii Monumentelor Istorice, adică având în față cel mai groaznic dușman, negura timpului”¹².

Al doilea președinte al Regionalei pentru Basarabia a fost profesorul universitar Ștefan Ciobanu. Ștefan Ciobanu, născut la 24 noiembrie 1883 la Talmaz, localitate de pe malul Nistrului, unde absolvă școala primară. A urmat școlile normale din Bairamcea și din Chișinău, iar în 1905 a absolvit Liceul nr.1. Cu doi ani mai târziu se înscrie la Facultatea de Litere, secția slavo-rusă a Universității de la Kiev. Istoric și membru al Academiei Române își începe activitatea în cadrul Comisiunii Monumentelor istorice secția Basarabia în 1919, iar în anul 1927 este numit prin Decret Regal președinte al acestei comisii.

Ca președinte al Comisiunii vizitează și cercetează bisericile vechi, mobilizează fețele bisericești pentru a sprijini acțiunile Comisiunii în procesul de conservare și restaurare a monumentelor istorice și a îndemnat oamenii de știință să cerceteze vechile cetăți ale Basarabiei. O atenție deosebită o acordă monumentelor istorice din capitala provinciei.

A avut o colaborare fructuoasă cu Comisiunea Monumentelor Istorice din București și a scris numeroase demersuri către aceasta pentru a primi susținerea în consolidarea cetăților și restaurarea lor. De exemplu, în anul 1937 datorită intervenției lui N. Iorga a fost oprită distrugerea unui zid medieval din grădina publică a orașului Chilia, trimițându-se o telegramă primarului Chilieii: „Zidul din grădina publică este monument istoric, dărâmarea lui atrage penalități, o primărie conștientă ar ști să pună în valoare din punct de vedere estetic acest zid arheologic, transformându-l în podoba grădinii publice”¹³.

¹¹ *Ibidem*, p. 76.

¹² Iurie Colesnic. *Paul Gore - ultimul herald al Basarabiei*. În: *Patrimoniul*, 1991, p. 25.

¹³ Elena Ploșnița. *Protejarea patrimoniului cultural în Basarabia*. Chișinău: Ed. Cartier, 2003, p.114.

Șt. Ciobanu a jucat un rol nemijlocit la restaurarea tuturor bisericilor vechi din Chișinău, inclusiv, a contribuit la restaurarea Catedralei, semnând starea precară de conservare a acesteia la CMI București. Astfel, CMI București susține ideea și planul de reparare a Catedralei și la Chișinău se organizează „Comitetul de inițiativă al refacerii Catedralei”.

Un reper pentru discuții tensionate în activitatea sa de președinte a fost protejarea monumentelor istorice din Cetatea Albă. Trebuie de menționat faptul că relațiile dintre primăria Cetatea Albă și Comisiunea Basarabeană nu întotdeauna au fost strălucite. În programul său de activitate, Comisiunea își propuse să efectueze săpături arheologice în cetate. Între timp, aici au fost efectuate săpături arheologice, însă fără ca să fie informată Comisiunea și fără a i se cere avizul în legătură cu săpăturile arheologice de la cetate. Aflând despre aceste cercetări, Comisiunea s-a simțit neglijată și în legătură cu aceasta Ștefan Ciobanu îi scria lui Nicolai Iorga „Opinăm ca lucrările să se facă cum s-au făcut și mai înainte de către Comisiunea din Basarabia și sub supravegherea ei directă”¹⁴.

Tot în această perioadă Ștefan Ciobanu scria alarmat către Comisiunea din București și Ministerului Apărării Naționale și solicita un „post pentru paza Cetății Albe”, menționând că „Cetatea are absolută nevoie de paza interioară ca fiind unul dintre cele mai importante monumente istorice din țara noastră și pentru neamul românesc, cu onoare vă rugăm să benevoiți a interveni la Onor. Minister al Apărării Naționale pentru reînființarea în interiorul acestei cetăți a unui corp de gardă, desființat anul trecut”¹⁵.

O reacție dură Șt. Ciobanu a avut-o la propunerea Comisiunii Monumentelor Istorice din București către primăria Cetatea Albă, mărturisind că „ținând cont de faptul că primăria Cetatea Albă, în sarcina căreia ar urma să fie lăsată paza cetății - monument, care s-a făcut de atâtea ori vinovată de încălcarea voită sau nevoită a Legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice înființând muzee cu obiecte antice aparținând Comisiunii noastre și acordând dreptul persoanelor fără competență de a face săpături și cercetări «științifice» în cetatea lui Ștefan cel Mare și deci a lăsa paza cetății pe seama acelei primării nu ar însemna decât încuviințarea distrugerii cetății”¹⁶.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Idem. Despre un centru de cultură și știință al Basarabiei interbelice.* În: Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice, Nr. 1-4, 1999, p. 134.

¹⁶ *Ibidem.*

Nu a fost indiferent nici când primăria Cetatea Albă începe lucrări de consolidare și restaurare a cetății, cerând avizul Comisiunii Monumentelor Istorice din București și nu al Comisiunii din Basarabia.

O activitate prodigioasă în cadrul Comisiunii a avut-o arhimandritul Visarion Puiu, care a întocmit „*Tabloul provizoriu al monumentelor istorice*”, *servit drept registru al bisericilor și mănăstirilor din Basarabia*.

Comisiunea nu a dispus de un local propriu, adecvat activității. Primul ei sediu a fost în sala Liceului Real, unde aveau loc ședințele acesteia, iar prima ședință a Comisiunii a avut loc la 18 mai 1920. După o discuție de mai multe ore, membrii comisiunii au reușit să stabilească direcțiile și domeniile ei de activitate, acestea fiind:

- „Înregistrarea tuturor monumentelor istorice, elaborarea unui inventar al lor, promovarea unei politici consecvente în domeniul restaurării și conservării monumentelor istorice;
- cercetarea științifică a bisericilor și mănăstirilor din punct de vedere artistic și istoric, participarea la săpături arheologice, publicarea rezultatelor investigațiilor într-un Anuar al Comisiunii;
- înființarea unui muzeu regional de istorie și arheologie, completarea patrimoniului muzeal cu piese provenite din săpăturile arheologice, susținerea muzeelor existente, capabile să colecționeze și să conserve bunuri culturale”¹⁷.

Activitatea Comisiunii era împovărată de diverse lipsuri, printre care cele de spațiu, și de impedimente din partea altor instituții publice.

Arhiva Comisiunii se găsea în localul Facultății de Teologie, de unde a fost scoasă în anul 1940 la cererea Ministerului Educației Naționale. Respectivul Minister un an mai târziu înaintează o cerere Ministerului Cultelor și Artelor, menționând că „în localul Facultății de Teologie din Chișinău, Comisiunea din Basarabia ocupă pentru arhiva sa două camere. Vă rugăm a dispune să se ia măsuri de a se găsi adăpost pentru păstrarea actelor acestei comisiuni, pentru satisfacerea cerințelor studențești”¹⁸.

Pe lângă toate acestea, Comisiunea dispunea de puțini colaboratori și de un buget anual mic. Referindu-se la perioada în care a activat această Comisiune, P. Constantinescu-Iași scria că după 1918, „foarte puțini specialiști

¹⁷ *Ibidem*, p. 85.

¹⁸ *Ibidem*, p. 134.

au călcat meleagurile de dincolo de Prut și atunci cam sumar”¹⁹. Tot el menționa: „După Unire s-a organizat o secție a Comisiunii Monumentelor Istorice, sub președinția lui P. Gore și apoi a lui Șt. Ciobanu, singura instituție cu caracter științific, căreia i-a căzut sarcina grea de a studia și pune în valoare monumentele și urmele trecutului arheologic-artistic care se mai păstrează în Basarabia. Dar dacă vrednicie și pricepere nu lipsesc la președintele ei, Comisiunea nu este bine întocmită și îndeosebi nu are suficient sprijin de la centru”²⁰. Iar N. Iorga, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice din București, considera că Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia lucrează bine și merită toată atenția.

O altă problemă de care s-a preocupat Comisiunea basarabeană a fost stoparea traficului de icoane și obiecte de cult din această perioadă. A intervenit în repetate rânduri în acest sens, după cum spune Șt. Ciobanu, „Comisiunea Monumentelor Istorice a luptat contra acestor acte rușinoase cu toate mijloacele”²¹. Comisiunea din Basarabia a solicitat guvernului adoptarea unor măsuri pentru a stopa comerțul ilicit al icoanelor și obiectelor de cult. Aproape în fiecare an erau emise diverse circulare cu privire la traficul de icoane. Implicarea Comisiunii oprea pe un anumit termen vânzarea obiectelor de cult, apoi vânzarea era reluată. Prezența unui număr mare de obiecte bisericesti în anticariatele din Chișinău a determinat în anul 1931 Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia să intervină pe lângă Chestura poliției locale pentru a se face percheziții și a fi sechestrate obiectele depistate. În 1932, Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia trimite către toate parohiile din provincie o circulară cu rugămintea ca preoții să întocmească un registru în mod urgent al obiectelor, pentru a se constata că obiectele au fost înstrăinate. Cu toate că majoritatea parohiilor au susținut că nu dispun de obiecte de valoare și că nu a dispărut nimic, totuși vânzarea lor avea loc, fapt ce ne dovedește cazul lui Grondijis, care, deplasându-se prin Ismail, a depistat vânzarea obiectelor, după care face o sesizare Comisiunii de la București. Aceasta a apelat la Comisiunea din Basarabia să ia măsuri. Șt. Ciobanu răspunde: „Faptul relatat de domnul Grondijis nu ne-a surprins, întrucât chiar la Muzeul Eparhial din Ismail, înființat după unire, se păstra până acum 2 ani o icoană de mare valoare

¹⁹ *Ibidem*, p. 102.

²⁰ *Ibidem*, p. 103.

²¹ *Ibidem*, p.110.

artistică, Șt. Gubert, icoana care, după cum am constatat, a dispărut din muzeu. Cercetările făcute la fața locului și intervențiile făcute pe lângă regretatul episcop Iustinian nu au dus nici la un rezultat”²². Șt. Ciobanu mai menționa că traficul de icoane vechi și alte obiecte vechi bisericești în Basarabia se trage încă din trecut și afirmă că a luptat totdeauna cu aceste fărădelegi, adăugând că ar fi necesar să se ia de către Sf. Sinod și de Înalțul Guvern măsuri severe contra acestui trafic.

Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia a fost o verigă importantă a Comisiunii București și a patronat executarea unor lucrări de conservare, restaurarea bisericilor și a mănăstirilor, a cetăților moldovenești medievale, a valorificat monumentele istorice naționale.

Activitatea Comisiunii basarabene se încadrează în anii 1919-1940, cu toate că mai continuă încă patru ani și în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, realizând, de asemenea, o activitate deosebită în protejarea patrimoniului.

²² *Ibidem*, p.111.